

УДК 811.161.2(477.831.86)

Г 51

Світлана ГІРНЯК

УКРАЇНОМОВНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ГАЛИЧИНИ: ПЕРЕДУМОВИ Й ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

У статті подано системний аналіз соціальної диференціації Львова й інших міст Східної Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст., який дає змогу дослідити основні етапи становлення та формування національно-свідомої галицької україномовної інтелігенції; розкрито особливості розвитку української мови (її західноукраїнського варіанту) на межі ХІХ – ХХ ст., а також показано роль галицької інтелігенції у розвитку та становленні краю.

Ключові слова: *інтелігенція, соціальна диференціація суспільства, мовленнєва ситуація, мова, Галичина.*

Постановка проблеми. Науково доведено, що Україна завжди мала багато духовних і господарських центрів, однак лише “два з-посеред них стали особливо виразними й особливими осередками всередині українського світу – це Київ, і Львів”, – наголошує Микола Шлемкевич. Отже, “Східною Україною називатимемо все те, що стоїть у духовно-політичному засягу Києва. Західною Україною називатимемо те, що духовно і політично оглядається на Львів” [15, 8 – 9]. Саме Львів, як стверджує Р. Лозинський “виявився найбільш українським серед усіх міст України”, став її духовною столицею, саме без цього міста, можливо, й не було б держави, яка зветься Україна [8, 4]. Проте історію окремого міста, як і краю загалом, творять люди, які впливають на становлення та розвиток рідної землі своєю невтомною працею, силою духа й вірою у щасливе майбутнє. “На Західній Україні бачимо тоді вперте зусилля української провідної верстви, отже, *в першій мірі*

інтелігенції, далі освіченого селянства і свідомого робітництва, – розбудувати і утвердити нову державу, що постала на руїнах австрійської імперії” [15, 10] [Тут і далі виділення автора – С.Г.]. Ось чому об’єктом нашої уваги стала Галичина й ті політико-урядові, суспільно-політичні, історико-культурні чинники, які привели до формування власне української галицької інтелігенції. Разом із Миколою Шлемкевичем (1894 – 1966 рр.), яскравим представником саме галицької національно-свідомої інтелігенції того часу, “маємо приглянутися до галичанства, як до окремої – що так висловимося – душевно-расової відміни серед українства, як до окремого типу, і спробуємо розуміти його постання, форми історичного буття, і вкінці його сучасні завдання в зв’язку з завданнями всього українства” [15, 7 – 8]. Оскільки усе, що відбувалося в Галичині, сприяло створенню й оформленню “західньо-українського, а fortiori галицького типу”.

Актуальність нашого дослідження вбачаємо у тому, що системний аналіз соціальної диференціації Львова й інших міст Галичини другої половини XIX – початку XX ст. дасть нам змогу дослідити основні етапи становлення та формування галицької україномовної інтелігенції цього періоду, розкрити особливості розвитку української мови (її західноукраїнського варіанту) на межі XIX – XX ст., а також висвітлити роль інтелігенції Галичини у процесах мовотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць із обраної проблеми на особливу увагу заслуговує наукова розвідка М. Лозинського “Утворення українського коронного краю в Австрії” [6], у якій автор досліджує основні періоди утворення українського коронного краю в Габсбурзькій монархії шляхом поділу Галичини на її національні складові частини (українську й польську), оскільки це було головним прагненням українського народу в Австрії від початку її конституційної історії. Зазначена праця цікава передусім для дослідників історії згаданого періоду, однак нашу увагу привернули четвертий та п’ятий розділи праці (“Галичина під польським пануванням 1861 – 1914”; “Поділ Галичини на історично-національній основі як єдино правильна підстава нової організації після війни”) [6, 53 – 69; 69 – 75], що дають змогу очима галичанина побачити стан розвитку

всього українського (політичних партій, правової та судової систем, української мови та ін.) у Східній Галичині.

М. Лозинський зазначав, що саме австрійська Україна, зокрема Галичина, стала центром усього українського життя. Учений вірив у світле майбутнє свого народу і зауважував: ***“він не є нічий слуга, нічий невільник, тільки такий самий окремий, самостійний нарід, як і інші народи, та що він повинен бути паном і господарем на своїй землі”*** [Тут і далі (у цитатах із праць М. Лозинського, М. Шлемкевича, М. Галібея, М. Грушевського) правопис і стиль авторів збережено] [7, 3]. Він переконаний, що поступ можливий лише за умови повернення до свого коріння, передусім мови, якій в Галичині зберіг свою вірність лише народ: ***“Вірним своїй народности, своїй рідній мові остав лиш селяни. [...] Ніхто й не думав про те, що наша мова може бути так само, як мова польська, мовою цілого народу, що нею можуть говорити учені і просвічені люди, що нею можна видавати книжки і газети”*** [7, 4].

У ґрунтовній праці М. Шлемкевича “Галичанство” [15] предметом роздумів автора теж стала Галичина. Учений розглядає її як окрему психологічну категорію, аналізує форми життя та розвитку краю в різні історичні періоди, окреслює основні етапи “осхіднячення” українського Заходу і “оґаличанення” українського Сходу. Він доводить: українська духовність на українському заході та сході, знищувана різними тоталітарними режимами, вистояла для того, щоб сьогодні знову знайти в собі сили й відродитися. ***“Йде взаємне наближення, уподібнення укладу життя і укладу духа. Соборність стає не тільки географічним і державно-політичним поняттям, але й психологічним. [...] Вважаємо моральним обов’язком українства у вільному світі піддати свої ідеології й організаційні форми радикальній ревізії-проверці. Це передумова очищення себе і нашого життя від сумних тіней тих часів. [...] Ніколи в новіші часи не були ми такі одностайні, такі близькі. Двері глибокої соборности у взаємному розумінні і взаємній любові відкриті тепер навстяж. Тільки “полки погані” застарілих мислей і форм і зв’язаних із ними амбіцій і провин – заступають дорогу. “Потопчімо ті полки погані” – і свідомість, і совість повторюють слова Франка. І***

тоді з роз'ясненими очима і щирим серцем увійдемо в ті відчинені двері" [15, 103 – 108].

Автор вірив у світле майбутнє своєї знедоленої Батьківщини, вірив, що виплекана на межі XIX – XX ст. українська інтелігенція знайде в собі сили вистояти у непростій боротьбі за розвиток української мови, культури, держави, яка зветься – Україна.

У монографії Р. Лозинського “Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)” [8] простежено динаміку етнічного складу населення Львова від часу заснування й до сьогодення. Значну увагу автор приділяє також динаміці чисельності основних етнічних груп, котрі мешкали у Львові, етнічній мікрогеографії міста, національним особливостям соціальної структури населення, розвитку регіональної системи розселення, зокрема процесу урбанізації населення.

У дисертаційному дослідженні “Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект” Н. Мисак [11] системно аналізує шляхи та джерела формування української інтелігенції Галичини на межі XIX – XX ст., подає галузево-професійну характеристику галицької інтелігенції, а також матеріально-побутові її умови життя.

Допомагають розкрити задекларовану нами тему збірник “Історія Львова в документах і матеріалах” [5], що був першою публікацією комплексу документів із історії міста, які відображають економічний, культурний, соціальний розвиток Львова протягом століть, матеріали переписів, які знаходимо у книгах “Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie” [21; 22], “Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście” [18], “Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1860” [17], “Podręcznik statystyki Galicji” [20], “An Inventory of Austrian Census Materials, 1857 – 1910. Final Report” [16], а також низка статей про Львів, що увійшли до збірника “Наш Львів: Ювілейний збірник 1252 – 1952” [2].

Мета розвідки – схарактеризувати передумови й особливості формування галицької україномовної інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., показати особливості соціальної диференціації населення Східної Галичини (за матеріалами переписів окресленого періоду), а також розкрити особливості

розвитку української мови на межі XIX – XX ст. та роль інтелігенції краю у процесах мовотворення.

У середині XIX ст. у межах одностайної, соціально й інтелектуально однорідної народної маси починає “наростати нова провідна верства” [15, 27], здебільшого на ґрунті священництва. З’являються “будителі духа” на чолі з о. Маркіяном Шашкевичем. Із 1848 р. галичани висувають перед владою не лише соціальні, а й національні вимоги, зароджується ідея політичної самостійності. “Руська Рада” була політичним носієм галицької ідеології, суть якої полягала у такому: *“Є один, великий – тоді казали – п’ятнадцятимільйоновий (український) нарід. Тільки менша частина його знаходиться в межах австрійської монархії; значно більша частина належить до російської імперії. Одначе це один нарід із свідомістю і почуттям своєї національно-політичної єдності, якої він ніяк не зрікається. [...] Вітка українського народу, що знайшлася в межах Австрії, ... хотіла б ... з’єднання всіх українських земель, отже Галичини й Північної Буковини, ... і Угорської Русі (Карпатської України) в один український автономний коронний край”* [15, 28]. Важливо, що це перша й основна національно-політична ідея, котра виникла на початку XIX ст. у Галичині та якою жило галичанство аж до 1918 року. Ця ідея, чи швидше мрія галичан, з 1848 до 1918 р. була “сном-мрією”.

90-ті рр. XIX ст. внесли глибокі зміни в світобачення галичан. Як слушно підкреслює М. Шлемкевич: “в глухих карпатських закутинах або в тихих селах Дністрового яру ще до світової війни галицький світ поділився на “українців” і “старорусинів”. І ще тоді могли ви зустріти на затіненому сільському кладовищі, під плакучою березою, свіжу могилу і напис на хресті, писаний етимологічним правописом [...]. Це прощався з світом і з історією представник далеких, померклих часів...” [15, 40]. Саме у цей час розпочинається новий етап життя та розвитку Галичини й усього українського на західних теренах. Перед новою, тільки-но сформованою творчою українською інтелігенцією постало складне завдання – перебороти консерватизм частини своєї верхівки та перебороти пасивність народу, підняти рівень його знань і самооцінки з метою активного впливу на долю краю.

У кінці XIX ст., коли капіталізм прийшов і до Галичини, починають рости її міста, збільшується державна адміністрація, а сини священників, багатих і середніх селянських родин почали обіймати світські посади, оскільки в Австрії нижчі урядові шаблі стали доступними й для українців, а тому “посилати синів до школи, середньої і вищої, це був добрий вклад капіталу, і селянин часто не вагався продати частину поля, щоб – як говорилося тоді – вивести сина в пани... Такі думки мусіли непокоїти і вкінці переконати і незаможного ковала Яця, і він післав свого сина Івана в гімназію в Дрогобичі. І став його син паном і володарем духа свого народу, Іваном Франком” [15, 44 – 45]. Отож, українське селянство, завдяки активній культурно-просвітницькій діяльності, яка відбувалася в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст., сприяло тому, що почала народжуватися “нова, щораз численніша верства світської інтелігенції. [...] **Світська інтелігенція була тоді ще дуже молодою суспільною верствою.** Кожен її член мав ще на селі батьків, чи брата, сестру, чи дальших рідних, **і кожен духовно і життєвими звичками почував себе зв’язаним із селом.** [...] **А це означало постійну близину до народу, його журби і потреб.** Та міська інтелігенція почувала себе дома на селі, а в місті, чужому тоді – польсько-жидівському – вона була представником-амбасадором українського світу, що навколо. **Вона приносила в місто українські звички, український стиль життя. Вона, пристосовуючися до нових міських обставин, одночасно пристосовувала місто до себе. Вона починала українізувати його не тільки мовою, але духом і стилем.** Інтелігенція в вільнішій австрійській упорядкованості життя не мала почуття меншецінності супроти чужонаціонального міщанства. Це була здорова верства, що вийшла з українського села здобувати для нього місто, а не топитися в ньому” [15, 54 – 55]. Саме так народжувалася в Галичині нова та творча, щораз чисельніша соціальна група – світська інтелігенція, котра прагнула зайняти відповідне становище у громаді, впливати на розвиток свого краю і його майбутнє.

Галицька інтелігенція мала міцні знання, здобуті не лише в університетах Львова чи Чернівців, а й у кращих освітніх центрах Європи. Одухотворена філософським позитивізмом і природничим

монізмом, та інтелігенція на чолі з Іваном Франком розпочала глибоку духовну революцію в Галичині. Етап оновлення та суспільних змін, який колись очолили передові українські священики, продовжила світська інтелігенція, яка почала епоху нової доби в історії галицького суспільства. Галичанство, що отримало у 90-ті рр. XIX ст. нове оформлення, вже на початку XX ст. іде швидкими темпами вперед як у духовному, так і в політичному напрямі, а тому відбувається культурний і політичний поступ усього українського в Галичині.

У Галичині початку XX ст. саме Іван Франко та Митрополит Андрей Шептицький стали уособленням поєднання нових ідей у новому світі, де світське й мирське (*sacrum et profanum*) знайшли точки дотику, об'єдналися і стали взірцем для наслідування. Іван Франко закликав інтелігенцію, яка здобула освіту й академічні дипломи, щоб вона не відгороджувалася від рідного народу, його мови, звичаїв, але йшла в народ і “сплачувала братам-хліборобам свій довг, щирою й мозольною працею на народній, запущеній ниві” [14, 5]. Повертаючись у міста, натхненні рідною землею, захоплені ідеями європейських університетів, вони привозили нові скарби ідей і боролися за духовне відродження галицького народу. Тоді як домівки священиків ставали культурними осередками, тут дискутували, читали нові українські поезії, новели, повісті, писали нові пісня. “Ці осередки були мініатюрними палатами галицького ренесансу” [15, 56] у вбогих галицьких умовах тих часів. Священики, відкриті для нових думок й ідей і непохитні у вірі, були представниками здорового консерватизму, тим міцним фундаментом, який під натиском нових ідей утримував порядок духа та життя й не давав духові і суспільству втратити власний ґрунт під ногами. Вони ставали меценатами й духовними натхненниками передової галицької молоді. “В ті роки, – пише М. Шлемкевич, – Західня Україна створила в духові те, що здобуло їй признання з боку такої живої, і значно багатішої в цьому напрямі Східньої України. Виразником такого братнього признання був амбасадор Києва у Львові, професор Михайло Грушевський” [15, 57]. Однак, при всьому поступі духа, на початку XX ст. у Галичині *поети, мистці, учені* були самотні серед людей, незважаючи на те, що саме ці люди, галицька інтелігенція, готували підґрунтя для

утвердження української державності, яка на українському Заході перестала існувати ще в XIV ст.

Отже, як ми уже зауважували, у кінці XIX – на початку XX ст. відбувся процес щораз дальшого та глибшого “осхіднячення” Західної України, насамперед Галичини, але водночас розпочинається процес “огаличанення” Східної України. “Йде взаємне наближення, уподібнення укладу життя і укладу духа. Соборність стає не тільки географічним і державно-політичним поняттям, але й психологічним. [...] Двері глибокої соборности у взаємному розумінні і взаємній любові відкриті тепер навстяж” [15, 103 – 108].

Окрім духовенства та селянства, ґрунтом для формування й розвитку світської інтелігенції, української мови та культури, стає на початку XX ст. міщанство, яке 1904 р. засновує у Львові “Організацію українців міста Львова”, першим головою якої став др. Озаркевич. Невтомний, ініціативний др. Володимир Бачинський узявся за заснування “Міщанського Братства”, в якому гуртувалися українські купці, промисловці, власники домів, лікарі, адвокати, самостійні ремісники й інші міщани. У Львові 1911 р. відбувся з’їзд (зібралося понад 500 делегатів) представників міщанства з усіх українських земель. На ньому голова “Міщанського Братства” дир. М. Заячківський наголосив: “Ми вже маємо свою зорганізовану силу – наше село, тепер беремось до міста. Це наш черговий етап, а потім прийде і своя державність” [2, 56].

Завдяки розвитку кооперативного руху у Львові почала збільшуватися частка кооперативних працівників, урядовців, службовців і робітників, а це підсилювало ріст львівського міщанства. Із ініціативи батька галицької кооперації, відомого громадського діяча інженера Василя Нагірного, який заснував у Львові 1884 р. першу кооперативну “Народну Торговлю” і рахункове товариство “Сокіл”, у місті відкривалися ремісничі бурси, які збільшували приплив ремісників. Митрополит Андрей Шептицький збудував бурсу на Личаківській горі, коштом о. Залуського (пароха Свидови Чортківського повіту) збудовано такий заклад на вул. Потоцького, львівський міщанин Євген Войтів подарував два будинки для відкриття аналогічної установи для дівчат, за фінансової підтримки співака й колишнього бурсака Ставропігійської

бурси Олександра Мишуги було збудовано і відкрито бурсу на вул. Ходоровського. “Крім добродіїв та фундаторів ремісничих бурс були ще й опікуни їх. На тому місці треба згадати, – зауважує М. Галібей, – про о. Евзанія Бачинського, пароха церкви св. Пятниць у Львові, о. Малиновського, віцеректора Духовної Семінарії, о. Бучацького та відомих львівських громадян, інж. Юліана Мудрака й Михайла Стефанівського” [2, 59].

Загалом у Львові було приблизно 900 самостійних ремісників і стільки ж купців, а крім того, понад 100 великих промисловців. Українські ремісники мали добру славу не лише тому, що були висококваліфікованими фахівцями, але й тому, що були інтелігентними. “Тому майже по всіх українських установах засідали вони в управах і надзірних радах, а в львівській Ремісничій Палаті президентом був теж українець – спершу Теодор Преторіус, потім Михайло Стефанівський” [2, 60].

Українське міщанство Львова мало свою мету, до якої впевнено крокувало, а різні професійні товариства, об’єднані спільною національною ідеєю, були його силою. Лікарі, адвокати, купці, промисловці, кооператори, навіть домашні служниці та ін. мали свої товариства. Українські міщани, із яких вийшов згодом такий соціальний прошарок, як інтелігенція, були національно свідомими, підтримували свою церкву, не піддавалися ворожим впливам, бо розуміли важливість національної єдності у боротьбі за рідне місто, мову, державу.

Саме в кінці XIX ст. закінчувався в Австрії історичний процес суспільного розкладу та могутній колись поміщицький клас замінюють нові суспільні групи: *робітники, працююча інтелігенція* і розбуджене соціальними змінами та рухами *селянство*. “В родині тих слів релефно почав визначатися на сучасній суспільній тканині виразно окреслений соціальний стан – **народне вчительство**” [13], завдання якого полягало у піднятті культурного й освітнього рівнів народу. Саме з цією метою у Львові 1881 р. було створено “Руське Товариство Педагогічне”, яке на початку XX ст. мало 42 філії у Східній Галичині та нараховувало понад 3 000 членів. У Львові також було відкрито три українські (руські) приватні школи: “1) приватну руську жіночу семінарію учительську, де руські дівчата вчать ся на народних учительок, 2) руську народну

школу вправ при семінарії і 3) руську виділову жіночу школу імени Шевченка, де руські дівчата дістають висшу освіту. “Руське Товариство Педагогічне” удержує також чотири великі бурси (три для хлопців і одну для дівчат), де руські ученики малою платою або й безплатно дістають одержане, опіку і поміч в науці” [7].

Окрім цього, “Руське Товариство Педагогічне” займалося видавничою діяльністю, зокрема для українських учителів виходила газета “Учитель”, а для дітей – “Дзвінок”, друкувалися численні книжечки для малечі. Під егідою товариства для українських дівчат у м. Перемишлі було відкрито “Руський інститут для дівчат”, а також у Львові було 1906 р. створено приватну руську жіночу гімназію. У Східній Галичині відкривалися народні університети. Один із них – “Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили” (Товариство розпочало свою діяльність у Львові 1906 р. і щонеділі у містах Галичини організовувалися цікаві й популярні наукові виступи).

Упродовж 1890 – 1914 рр. у середовищі інтелігенції поступово зменшується кількість вихідців із духовенства (з 36,5% до 18,3%), водночас чітко простежується тенденція до збільшення відсотка селянських дітей, що навчаються в університеті (з 14,1% до 44,5%). Найбільше молоді з родин священиків навчалися на медичному факультеті. Протягом окресленого періоду її співвідношення стосовно загальної чисельності студентів факультету залишалось приблизно однаковим – від 33,3% у 1894 р. і до 30,3% у 1913 р. Вагому частку у структурі інтелігенції протягом досліджуваного періоду посідали вихідці з таких професійних груп: службовців (10%), педагогів (8%), робітників і міщан (8%). Переважна більшість дітей службовців студіювали дисципліни на юридичному та медичному факультетах. Проте спостерігалось поступове зменшення їх чисельності стосовно загальної кількості студентів. Так, частка майбутніх юристів, що походили з родин службовців, 1890 р. становила 16,8%, а 1913 р. – лише 8,3%. За цей же час на філософському факультеті кількість дітей службовців скоротилася втриє (з 33,3% до 11,1%). Загалом протягом 1890 – 1914 рр. в університеті навчалася незначна кількість дітей підприємців

(3%), представників вільних професій (2%), військових і поліцейських (близько 1%) [11].

Гальмували становлення української інтелігенції (як окремої соціальної групи) політика ополчення шкільної адміністрації, що в галузі середньої освіти зводилася до обмеження доступу української молоді до гімназій, реальних шкіл, учительських семінарій і перешкоджання відкриттю нових українських навчальних закладів. Ситуація в галузі вищої освіти також не сприяла становленню національно свідомої української інтелігенції, адже до 1914 р. на теренах Австро-Угорщини не було жодної української вищої школи. Здобувати освіту рідною мовою українці могли лише частково у Львівському університеті, який мав де-юре утраквістичний (двомовний), а де-факто – польський характер із тенденцією до поступового обмеження прав українців. І хоча на юридичному факультеті, де навчалося найбільше української молоді, упродовж 1880 – 1914 рр. українською мовою викладалися тільки 3 – 4 дисципліни, а на медичному факультеті всі заняття проводилися винятково польською мовою, проте загалом в університеті кількість україномовних навчальних курсів за згаданий період зросла з 8 до 24, тоді як польських – з 76 до 236. Польськими були й інші вищі освітні заклади Галичини. У Львівському університеті з 1880 по 1890 рр. частка українських студентів скоротилася з 37 до 34%, а протягом наступного десятиліття – до 30%. Станом на 1900 р. із 1 972 студентів університету лише 595 були українцями. Серед 3 582 студентів університету у 1906 р. українців було близько 5% , тобто 716 осіб. Мізерною була кількість української молоді в Політехнічній школі (приблизно 7%), Львівській академії ветеринарії, Краківському університеті. У 1906 р. частка українців серед студентів Львівської політехніки, де навчалися 1 188 осіб, складала майже 5,81% [22, 60, 100, 169, 69 студентів.

Чималу частину населення Львова становили учні та студенти. 1905 р. у 35 публічних школах міста навчалися 16 363 учнів, серед яких греко-католиків було тільки 1 924 (11,76%), набагато менше від їх частки серед населення міста. У 9 державних гімназіях міста навчалося 5 552 учнів, серед них – 1 227 греко-католиків (22,10%), 2 905 римо-католиків (52,32%) і 1 245 (22,42%) осіб іудейської віри.

На процес підготовки майбутньої української інтелігенції суттєво впливало матеріальне становище молоді. Для більшості учнів і студентів, що походила з незаможних селянських, учительських або священицьких родин, воно було складним і не давало змоги оплатити навчання та проживання в місті. Через фінансову скруту часто молодь мешкала в жаклих приміщеннях, погано харчувалася, а іноді й голодувала. Щоб зарадити такій ситуації, студенти змушені були працювати. Станом на 1910 р. паралельно з навчанням заробляли на власне утримання аж 95% українських студентів. Такі умови фізично їх виснажували, змушували декілька років навчатися на одному курсі або залишати академічні студії. Загалом своєчасно завершували навчання лише 13% українських студентів [11].

Аналіз професійної діяльності української галицької інтелігенції дає змогу стверджувати, що наприкінці XIX – на початку XX ст. у Галичині відбулося внутрішнє структурування інтелігенції за видами професійної діяльності. Найчисленнішу фахову групу становили працівники освіти. Вони поділялись на викладачів вищих і середніх навчальних закладів та вчителів виділових і народних шкіл. Представники перших двох категорій мали статус державних службовців VI – IX рангів. Чисельність викладачів вищих шкіл була незначною, працювали вони в основному у Львівському університеті та Політехнічній школі (І. Шараневич, О. Огоновський, Ом. Огоновський, П. Стебельський, К. Студинський, С. Рудницький, М. Грушевський, О. Волошак, Ю. Медведський, І. Левитський та ін.). Зважаючи на освітню політику влади, чимало українців змушені були викладати польською чи латинською мовами, проводити заняття рідною мовою вони могли лише у Львівському університеті, де станом на 1914 р. функціонувало 8 українських кафедр і 4 доцентури. Так само через малу кількість українських гімназій педагогам середніх навчальних закладів доводилося працювати в польських школах. Ці групи освітян поєднували професійну та наукову діяльність, були авторами перших україномовних підручників, розробниками української термінології з різних навчальних дисциплін.

Найчисленішою, а водночас найбільш соціально й юридично незахищеною категорією педагогічних працівників були вчителі виділових і народних шкіл. Становище вчителя погіршували

складні умови роботи, особливо в сільських місцевостях. Це впливало на чисельність українських освітян, які становили близько 20% усіх народних педагогів краю (у 1900 р. українських учителів було 1 803 особи при загальній кількості 8 134) [11].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. характерним було збільшення українських юристів у Галичині, що зумовлено зростанням популярності цього фаху. Н. Мисак удалося встановити імена 422 представників цієї професійної групи, із них – 55 нотаріусів, 156 адвокатів і 211 суддів (однак наведені дані не остаточні).

Медична та ветеринарна спеціальності не користувалися значною популярністю серед українського населення через тривалу відсутність спеціалізованих навчальних закладів у Галичині (медичний факультет Львівського університету почав функціонувати лише з 1894 р., а Львівська академія ветеринарії – з 1897 р.), а також значну вартість медичної освіти. Із 1900 р. в Австро-Угорщині доступ до медичних студій отримали жінки. Однак до початку Першої світової війни в Галичині практикували лише 2 українські жінки-лікарі – С. Окуневська-Морачевська й І. Фільц-Вітошинська-Коченаш. Водночас медики займалися науковими дослідженнями, впроваджували найновіші методи лікування важких хворіб. Загалом Н. Мисак вдалося встановити імена 120 українських лікарів і ветеринарів, які працювали в Галичині на межі XIX – XX ст. [11].

“Руське лікарське товариство”, а згодом “Українське лікарське товариство” (РЛТ/УЛТ) – професійне товариство лікарів-українців Західної України, що було засноване у Львові 1910 р. за ініціативою докторів О. Козакевича, Є. Озаркевича (перший голова РЛТ), С. Дрималика, М. Вахнянина, І. Бережницького, В. Кобринського, М. Долинського, В. Гузара, Тита-Євгена Бурачинського, щоб піклуватися про здоров’я українського населення, боронити професійні інтереси і підвищення рівня кваліфікації лікарів. Його попередником була лікарська комісія НТШ, утворена 1898 р. Основні напрями діяльності Товариства такі: наукова, фахово-організаційна, громадська. Наукову діяльність члени Товариства здійснювали в лікарській комісії НТШ, а також проводили наукові з’їзди лікарів і природників. За сприяння РЛТ діяла “Медична Громада” (1910 – 1944) – товариство студентів медиків-українців. Члени РЛТ працювали також у

“Рідній Школі”, “Просвіті” та інших товариствах. Воно видавало науково-популярний часопис “Здоровле” (1912 – 1914 рр.), журнал “Лікарський вісник” (1920 – 1939). 1925 р. Товариство нараховувало 205 членів, 1937 р. – 289 (зокрема 268 із Галичини).

Творча інтелігенція на зламі століть лише формувалася як професійна група. Таке становище пояснювалося майже відсутністю в Галичині спеціальних навчальних закладів мистецького спрямування (крім Львівської консерваторії, приватного Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка та Академії красних мистецтв у Кракові), тоді як здобувати художню чи музичну освіту за кордоном могла незначна кількість митців, співаків і композиторів. Інші творчо обдаровані люди змушені були навчатись у гімназіях, учительських семінаріях, вищих школах іншого профілю. Гальмівним чинником у процесі становлення цієї професійної групи була нерозвиненість естетичних смаків у широкого загалу галицького суспільства і, відповідно, низький попит на твори літератури та мистецтва. Незважаючи на такі складні умови, у краї на межі XIX – XX ст. з’явилася плеяда відомих діячів культури й мистецтва. У цей час у Галичині активно працювали художники І. Труш, К. Устиянович, Ю. Панкевич, М. Сосенко, О. Кульчицька, О. Новаківський, скульптори П. Війтович і М. Парашук, архітектори І. Левинський і О. Лушпинський, композитори С. Людкевич та Д. Січинський, письменники І. Франко, В. Пачовський, Н. Кобринська, Уляна Кравченко, Стефан Ковалів, В. Луцик і чимало інших.

У кінці XIX – на початку XX ст. активно відбувається процес самоорганізації інтелігенції через заснування фахових часописів і товариств, націлених на соціально-правовий захист представників розумової праці, підвищення їхньої кваліфікації та надання допомоги у професійній діяльності. У цей період культурно-освітнє життя Галичини активно розвивалося, зокрема було створено:

– “Руське Товариство Педагогічне”, “Взаїмна Поміч галицьких і буковинських учителів і учительок”, “Взаїмна Поміч Українського Вчителства”, “Учительська громада”;

– товариство “Боян” (для розвитку музики і співу), що плідно співпрацювало з “Музичним Товариством ім. Миколи

Лисенка” (за підтримки якого у Львові відкрито “Вищий Музичний Інститут”);

– “Товариство для розвою руської штуки” (організація, що сприяла розвитку малярства і різьбярства), “Товариство прихильників української літератури, науки і штуки”;

– “Товариство українсько-руських правників”;

– “Руське лікарське товариство”;

– “Українсько-руську Видавничу Спілку” (для видання книжок у Львові);

– товариство “Руська Бесіда” чи подібне, що діяли майже у кожному місті та містечку Східної Галичини й давали змогу русинам читати газети, слухати наукові виступи, організовувати своє дозвілля;

– жіночу організацію “Союз українок” та ін.;

– українські студентські товариства: у Львові – “Дружній лихвар” (згодом “Академічне братство”), “Академічний кружок”, “Друг”, “Академічна громада”, “Основа”, “Медична громада”, “Кружок правників”, у Відні – “Січ” (що функціонувало ще з 1868 р.), які сприяли підвищенню фахового рівня своїх членів, формуванню в них науково-критичного світогляду, а також робили наголос на національно-патріотичному вихованні. Студентські товариства стали своєрідною кузнею кадрів, звідси виходила національно свідомо інтелігенція, яка брала активну участь у громадсько-політичному житті краю;

– товариство гімназистів “Сокіл”, а також пожежно-гімназійне товариство “Січ”, “в цілім краю є по містах бурси для руських учеників та інші добродійні і запомогові товариства” [7, 22 – 23].

Особливо активно розвивалася преса. Українських газет і журналів – політичних і наукових, для інтелігенції й народу – “маємо тепер 22 в Галичині, 4 на Буковині, 3 на російській Україні, 2 на Угорщині, 2 в Канаді, 1 в Бразилії. Крім того маємо оден німецький журнал: “Ukrainische Rundschau” у Відні, щоб познакомлювати з нашими народними справами заграницю. Одним словом, наше просьвітно-культурне жите пливе вже тепер широким руслом, маємо вже всі найважнійші інституції, потрібні для заспокоєня наших національно-культурних потреб” [7, 23].

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що в кінці XIX – на початку XX ст. у Галичині відбувається становлення української світської інтелігенції, хоча на цей процес негативно впливала дискримінація українців у галузі освіти та скрутне матеріальне становище основного загалу українського населення. Основними осередками, навколо яких власне й відбувалося формування української інтелігенції були такі: середні і вищі навчальні заклади, студентські товариства, часописи, журнали. Науковців Галичини об'єднувала діяльність НТШ й ініційованих ним видань. Учені Галичини безпосередньо впливали на формування об'єднань, товариств, друкованих видань тих чи тих професійних груп.

На зламі XIX – XX ст. спостерігаються зміни в соціальному портреті інтелігенції. І якщо впродовж 1880 – 1890-х рр. в інтелігентському середовищі домінували вихідці з духовенства, то з 1900-х рр. цю групу поповнюють вихідці з робітничих і селянських родин, саме тому напередодні Першої світової війни більш як 50% української інтелігенції було селянсько-робітничого походження. Решту становили вихідці з родин священиків (25%) і сімей педагогів, службовців, підприємців.

Основними професійними групами галицької україномовної інтелігенції були *науковці, педагогічні працівники, юристи, спеціалісти медичного та ветеринарного профілю, творча інтелігенція*. Статус представників цих груп, зауважує Н. Мисак, був диференційованим і залежав від освіти, кваліфікації, характеру діяльності (на державній чи приватній службі), займаної посади, трудового стажу.

На початку XX ст., у зв'язку з розвитком середньої освіти для жінок і можливістю продовження навчання у вищих освітніх закладах, збільшується чисельність жінок, які займаються науковою працею, хоча чи не єдиною найбільш доступною професією залишалося вчителювання.

Загальна чисельність української галицької інтелігенції на початку XX ст. становила приблизно 2,5 – 3 тис осіб, зауважує Н. Мисак, однак ці підрахунки дослідниці не відповідають статистичним даним, наведеним у книзі “Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1860” [17]. Аналіз цих відомостей дає підстави ствердити, що у другій половині XIX ст. у Львові й околицях кількісний склад інтелігенції (з урахуванням офіцерів, військових і середнього медичного

персоналу, але без урахування вчителів і науковців) становить 3 801, тоді як у інших містах Галичини – 16 574 осіб. Навіть якщо не враховувати кількісний склад офіцерів, військових і середнього медичного персоналу, то чисельність інтелігенції Східної Галичини (без урахування вчителів і науковців) становитиме 4 136 осіб, із них 968 осіб, які жили й працювали у Львові й околицях і 3 171 – у містах Галичини (див. *таблицю № 1*). Коли ж урахувати, що 1900 р. українських учителів було 1 803 особи, а кількість українських юристів у Галичині збільшилася зі 168 осіб до 422, тоді як лікарів налічувалося понад 200, то кількісний склад галицької інтелігенції зростає до 6 393 осіб (без урахування науковців).

Також слід урахувати, що 1900 р. (за результатами перепису) у Львові налічувалося 159 877 мешканців, що більше як удвічі перевищило чисельність населення, зафіксовану переписом 1857 р. (опублікований 1860 р.), тоді як на початку ХХ ст. (без урахування військовослужбовців) за час між переписами 1900 – 1910 рр. чисельність мешканців міста зросла від 149 544 до 195 796 осіб, тобто на 30,92% [17]. Отож очевидний факт збільшення чисельності інтелігенції як у Львові, так і в інших містах і містечках Східної Галичини.

У переписах з 1880 по 1910 в окремій графі наводилися відомості про те, якою мовою особа послуговується у звичайному (щоденному) спілкуванні, що дало змогу зафіксувати інформацію про етнічні та культурні особливості різних частин Габсбургської монархії. Дослідники П. Тейбенбахен, Д. Крамер і В. Годерле у підсумковому звіті “Інвентаризація австрійського перепису. Матеріали, 1857 – 1910” [16, 10] зазначають, що перепис 1910 р. фіксував також грамотність людей, тобто вміння особи читати та писати. Ці відомості засвідчили, що кількість грамотних людей зросла, однак ріст грамотності прямо пропорційно відобразився на чисельності населення, тобто зі зростанням грамотності впала народжуваність. Погіршення демографічної ситуації дослідники пов’язують також із процесом індустріалізації.

Соціальна палітра міста (*серед представників інтелігенції*) виглядала так [18, 324 – 325]:

Таблиця № 1

	Соціальна палітра міста							Усього
	Духо- венство	Офі- цери	Військ- ові	Літе- ратори і худож- ники	Адво- кати, нота- ріуси	Серед- ній медич- ний персо- нал		
Львів	місто	373	1 792	242	354	101	227	3 089
	край	113	298	255	24	-	22	12
	усього	486	2 090	497	378	101	249	3 801
Самбір	293	816	711	130	4	52	2 006	
Жовква	256	908	747	82	5	74	2 072	
Золочів	330	1 285	462	104	18	91	2 290	
Бережани	248	751	434	70	2	39	1 544	
Стрий	251	674	508	116	2	50	1 601	
Станіслав	288	836	567	142	17	96	1 946	
Коломия	190	630	662	25	5	62	1 574	
Тернопіль	221	997	299	97	13	88	1 715	
Чортків	204	884	616	57	1	64	1 826	
	Усього	2 281	7 781	5 006	823	67	616	16 574
	Разом	2 767	9 871	5 503	1 201	168	865	20 375

У кінці XIX – на початку XX ст., у зв'язку з міграцією українців до Львова та зі зростанням кількості українського населення, що всього за 1869 – 1910 рр. збільшилася на 277,7%, частка українців у складі населення міста зросла з 14,2 до 17,6%. Усе це сприяло тому, що Львів став адміністративним, транспортним, промисловим, релігійним, освітнім і культурним центром не тільки Галичини, а й України загалом. У місті зросла кількість культурно-освітніх і наукових закладів, друкувалася українська преса, формувалася нова українська інтелігенція, розвивалося українське слово. І хоча у 1900 р. з 15 159 українців Львова лише 2 000 осіб, зауважує І. Крип'якевич, могли “себе вважати незалежними людьми: купців, що мають свої торгівлі, самостійних ремісників і торговців, учителів, урядників” [8, 53], однак це не перешкоджало з кожним днем місту ставати все більш українським, бути осередком розвитку та становлення українського духу й культури Східної Галичини.

На початку XX ст. галичани широко прагнули створення автономного коронного краю в складі Австро-Угорщини з якнайширшими правами, а також мріяли про об'єднання всіх українських земель в єдиній, незалежній Українській Демократичній державі. У зв'язку з цими прагненнями М. Грушевський у 1917 р.

вказував на нерозривний зв'язок українців із Європою й європейськими традиціями і з цього приводу зазначав: “Український нарід належить до західньо-європейського, чи коротше сказати – просто таки європейського кругу не силою тільки історичних звязків, які протягом століть звязали українське життє з західним, а й самим складом народнього характеру” [3, 19]. Запорукою творення Великої України вчений вважає українське село з його морально-культурними традиціями та українізацію міста.

Висновки. Отже, в останній чверті XIX – на початку XX ст. суспільні умови в Австро-Угорщині “усе-таки привели до важливих соціальних змін в українському середовищі Галичини. Зокрема, ускладнилася соціальна структура українців, сформува-лися нові соціальні верстви: *інтелігенція, буржуазія, робітники*, тобто верстви, які мали високий рівень національної свідомості. [...] Напередодні Першої світової війни у Галичині, насамперед у Львові та інших великих містах, уже були тисячі свідомих українців, які могли реально оцінювати ситуацію, у якій опинився їхній народ на рідній землі” [8, 163]. Українська галицька інтелігенція як найбільш прогресивна частина українського народу використовувала всі, іноді найменші можливості, впевнено перемагала усі перешкоди, що з’являлися на її тернистому шляху та творила нове життя українського народу. “**Коли б не Галичина, то українство не мало б фізичної змоги подавати свій голос, як окрема нація**”, – зауважував С. Єфремов [4, 450].

На межі XIX – XX ст. у Галичині виникли сприятливі умови для активної та дієвої співпраці східних і західних українців, а Австро-Угорська Україна (як зазначав М. Драгоманов) стала чи не найважливішим місцем української праці. Тут українська мова широко й активно використовувалася у школі, побуті (як серед простих, так і освічених людей), українською друкували газети, журнали, часописи, місячники, відозви, книги та ін. Галицька інтелігенція “розширювала просторові межі українського світу, Дому, в галицьких сполонізованих містах і не розчинялася у них, ... а навпаки, викристалізовувалась саме як українська” [1, 104].

Література

1. Андрусів С.М. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х років ХХ ст. – Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. Галібей М. Міщанство Львова / Наш Львів : Ювілейний збірник 1252 – 1952. – Нью-Йорк : Видав. “Червона калина”, 1953. – 215 с. – С. 49 – 61.
3. Грушевський М. На порозі нової України : гадки і мрії. – К. : Наукова думка, 1991. – 128 с.
4. Єфремов С. Історії Українського письменства. – К. : Український учитель, 1910. – Видання друге, без одмін. – 466, XVI с. : іл.
5. Історія Львова в документах і матеріалах (Збірник документів і матеріалів). – К. : Наукова думка, 1986. – 425 с.
6. Лозинський М. Утворення українського коронного краю в Австрії. – 1915. – 78 с.
7. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. – Репринтне видання. Відповідальний за випуск Я.Ф. Михайлюк. – МП “Опришки”, м. Стрий, 1994. – 93 с.
8. Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини). – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – 358 с.
9. Макарчук С.А. Українська республіка Галичина. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
10. Макарчук С.А. Населення “столиці” у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. – Інтернет-ресурс. – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/makarchuk.html>.
11. Мисак Н.Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : соціально-професійний аспект : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 22 с.
12. Охримович В. Фактичні і фальшиві страти Русинів в демографічній білянсі Галичини за 10-літє 1900 – 1910 : Статистична розвідка. – Львів, 1912. – 96 с.
13. Товариство Взаїмна Поміч Українського Вчителства 1905 – 1930. – Львів : наклад “Взаїмної Помічі Українського Вчителства”, 1932. – 339 с.
14. Франко-Ключко А. Ставлення мого батька до селян (Спеціальна ювілейна стаття для жур. “Життя і Школа”) // Життя і Школа. – 3 – 6 (103 – 106), березень – червень, 1966. – Рік ХІІ. – С. 5 – 7.
15. Шлемкевич М. Галичанство (Пам’яті учителя Івана Франка в 100-ліття народин) / Життя і Мислі. Книжка третя. – Нью-Йорк – Торонто, 1956. – 120 с.

16. An Inventory of Austrian Census Materials, 1857 – 1910. Final Report / Peter Teibenbacher, Diether Kramer, Wolfgang Göderle. – Mosaic working paper WP2012-007. – Dezember, 2012. – 26 p.

17. Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1860. – Lemberg. Aus der k. k. galiz. Aerial-Staats-Druckerei. – 678 s.

18. Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście. – Skreślił prof. Dr. Józef Wiczkowski. – Lwów w lipcu 1907 roku. – 686 s.

19. Oesterreichische Statistik. Band LXIII, Heft I. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 ; I Heft. Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. – Wien : KK, 1902. – S. C-K, B. XLICXIII128.

20. Podręcznik statystyki Galicji, wydany przez krajowe biuro statystyczne / pod red. dr. Tadeusza Pilata. – Lwów, 1913. – T. 9. Cz. I.

21. Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie. – R. 1. – 17. – Lwów. 1892 – 1939.

22. Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie. – Lwów : Nakł. Gminy Król. Stoł. Miasta Lwowa, 1893. – 8 s.

Гирняк Светлана. Украиноязычная интеллигенция Галичины: предпосылки и особенности формирования. В статье подан системный анализ социальной дифференциации Львова и других городов Галичины второй половины XIX – начала XX вв., который дает возможность исследовать основные этапы становления и формирования национально сознательной украиноязычной интеллигентской социальной группы в Галичине, раскрыты особенности развития украинского языка (его западноукраинского варианта) на рубеже XIX – XX вв., а также показана роль интеллигенции Галичины в развитии и становлении края.

Ключевые слова: интеллигенция, социальная дифференциация общества, речевая ситуация, язык, Галичина.

Hirnyak Svitlana. Ukrainian intelligentsia in Galicia: background and characteristics of the formation. The offered system analysis of social differentiation in Lviv and other cities of Galicia of the second half of the 19th – early 20th centuries, which gives the possibility to explore the major stages in the formation of nationally conscious Ukrainian-intellectual social group of Galicia, reveals features of the development of the Ukrainian language (its

western Ukrainian version) at the turn of the 19th – 20th centuries and also shows the role of the intelligentsia in Galicia in the development and formation of the region.

Key words: intelligentsia, social differentiation of the society, speech situation, language, Galicia.